

УДК 811.13-112"18/19":81'366.594

УМОВНИЙ СПОСІБ У ФРАНЦУЗЬКІЙ ТА ІСПАНСЬКІЙ ЛІНГВІСТИЧНІЙ ДУМЦІ ХІХ–ХХ СТ.

Аркадій Кабов

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000*

Проаналізовано умовний спосіб у французькій та іспанській лінгвістичній думці ХІХ–ХХ ст. Зазначено про його складну семантичну природу, володіння ним базовими та другорядними значеннями та смислами, його статус модальності та ірреальності, пов'язаності зі значенням дієслова в дійсному способі, зі значенням навколишніх синтаксичних одиниць, виділено його роль в отриманні висловленням свого значення, застосовано поліфонічну теорію для пояснення його семантики.

Ключові слова: французька мова, іспанська мова, умовний спосіб, семантика, поліфонія, модальність.

Зарубіжні романісти вже досить давно намагаються знайти способи пояснення прагматики та семантичних особливостей умовного способу у французькій та іспанській мовах. Розробляють нові підходи та теорії, які були б релевантними для обох близькоспоріднених мов. Донині науковці розглядали лише форми прояву умовного способу та конкретні контексти його використання.

Протягом розвитку лінгвістики вчені дуже часто пов'язували умовний спосіб французької та іспанської мов з латиною, ґрунтувалися на його латинській семантиці для розробки теорій сучасного використання умовного способу.

Наша мета – дослідження французької та іспанської лінгвістичної думки ХІХ–ХХ ст. про умовний спосіб. У ХІХ–ХХ ст. лінгвістика почала набувати антропоцентричного характеру. Увага вчених зосередилася на ролі умовного способу в живому людському усному та писемному мовленні. Семантика умовного способу набула антропоцентричних рис і його почали пов'язувати з суб'єктивним поглядом мовця. На цьому тлі в обох мовах з'явилися поліфонічні теорії умовного способу, які свідчили про його роль у виборі семантики висловлень, а отже, і про поліфункціональність.

Актуальність дослідження полягає у вивченні нових, неакадемічних, семантичних та поліфонічних теорій умовного способу для французької та іспанської мов.

Предмет дослідження – сучасні семантичні та поліфонічні теорії умовного способу французької та іспанської мов, об'єкт – розгляд французьких та іспанських семантичних та поліфонічних теорій умовного способу ХІХ–ХХ ст.

Матеріалом для дослідження стали теоретичні праці французьких, іспанських та вітчизняних вчених (Е. А. Реферовская, А. К. Васильева, Meillet L. Antoine, Guillaume G. Clédat, I. Bosque, Anscombe Jean-Claude, M. L. Donaire, Ducrot Oswald, H. Nölke, Bello Andrés, Ureña Alonso-Henríquez, Llorach Alarcos, Aguilar A. Zamorano).

Науковою новизною є розгляд сучасних, не академічних, а семантичних та поліфонічних теорій умовного способу французької та іспанської мов.

Умовний спосіб в обох мовах уживають у незалежних, підрядних та умовних реченнях. В умовних його ширше використовують.

Домінантною рисою романського мовознавства XIX ст. був генезисний (латинський) погляд на умовний спосіб. Саме на цей ракурс бачення спиралися теорії Дельбрюка (Delbrück) і Вільгельма Мейєр-Любке (Wilhelm Meyer-Lübke) ("Grammatik der Romanischen Sprachen") [1], згідно з якими умовний спосіб французької мови є продовженням латинського кон'юнктива, який походив з об'єднання двох індоєвропейських способів дієслова: кон'юнктива та оптатива. Значення французького умовного способу не можуть бути зведені до єдиного, базового. Ця теорія ґрунтується на припущенні вченого, за яким кон'юнктив за базове значення мав вираження *волі*, а оптатив – *бажання*. Об'єднавшись у латині в єдину кон'юнктивну форму, вони спровокували двозначність. З одного боку, одна форма слугувала для вираження бажаних дій, а інша – дій, підданих сумніву. Саме це значення було успадковано від кон'юнктива для визначення *волі*. Зазвичай, ці значення притаманні формам умовного способу незалежно від їхньої синтаксичної функції.

У теорії Дельбрюка і Мейєр-Любке були противники, найвідоміший з яких – Антуан Мейє (Antoine Meillet) [*Aperçu d'une histoire de la langue grecque*] [1], який відкинув такий спосіб подвійного тлумачення умовного способу. Вчений посилався на той факт, що умовний спосіб французької мови ніяк не міг бути продовженням індоєвропейських оптатива і кон'юнктива, оскільки ще в латинській мові кон'юнктив поглинув оптатив.

Наступною сходинкою в питанні розуміння умовного способу була теорія Хааса (J. Haas) і Танасе (E. Tanase) [J. Haas "Französische Syntax", E. Tanase "Essai sur la valeur et les emplois du Subjonctif en français"] [1], згідно з якою, цей спосіб розглядали як *ірреальний*, протиставляючи дійсному способу, який виражав "дійсне", "існуюче".

На увагу заслуговує ще один вид теорій умовного способу. Згідно з ним, дійсний спосіб слугує для вираження того, що стверджується (незалежно від відношень з дійсністю), тоді як умовний, будучи лише ідеєю розуму, – для вираження того, що не стверджують і не заперечують. Цей погляд сформулював французький мовознавець Л. Кледа (L. Clédat) у статті "*En marge des grammaires*" ("*Revue de philologie française*", 1923). [1]. Учений відмовлявся вбачати в умовному способі функцію вираження сумніву, волі, оцінки, заперечення. Він уважав, що йому притаманний лише абстрактний зміст думки.

Отже, для багатьох науковців XIX–початку XX ст. було спільним визнання подвійної природи умовного способу (модальної та амодальної) залежно від його вживання в головному чи в підрядному реченнях. У головному реченні він має модальне значення, тобто особливе граматичне значення, тоді як у підрядному є лише амодальним мовним знаком, який не має жодного стосунку з дійсністю. Однак у цих випадках умовному способу притаманна однакова синтаксична функція – дієслово підрядного речення.

Наголосимо, що умовний спосіб є живою формою французької мови. Незважаючи на висловлення деяких учених щодо його непотрібності та залишковості (Ш. Баллі та ін.), він продовжує існувати. Було б помилково пояснювати його виживання лише впливом практичних граматики і системи освіти. До того ж, цей спосіб широко викорис-

товують у мовленні малоосвічені люди. Ще одним аргументом на користь живучості умовного способу є те, що мовці не завжди дотримуються правил щодо його вживання. Це може означати лише одне: умовний спосіб має свою окрему семантику.

Широкої популярності серед романістів XX ст. набула теорія дієслівних способів Гюстава Гійома (G. Guillaume). Вона викладена в праці “*Temps et verbe*” (1929 р.) [1]. На думку вченого, усі способи французького дієслова слугують для представлення дії у її співвідношенні з часом. Надалі дослідник зазначив, що реалізація або не реалізація часового образу (*image-temps*) залежить від дієслова головного речення, через семантику якого розглядають дію підрядного речення. Ідея дії підрядного речення, яка не затьмарюється значенням дієслова головного речення, відповідає дійсному способу: “*Je sais qu’il viendra demain*” [1, с. 234]. Що ж до дієслів з емоційним відтінком значення, то вони роблять дію підрядного речення розмитою, розташованою поза точними часовими рамками. Саме умовний спосіб відповідає такому представленню дії: “*Je suis ravi qu’elle soit venue me voir*” [1].

Гійом виділив чотири основні поняття, які можна включити в значення дієслів головних речень, які обирають умовний спосіб у підрядній частині: *можливість*, *вірогідність*, *впевненість*, *реальність*. Поняття *можливості* відповідає першому етапу представлення дії в часі, яке не пов’язує дії з моментом її виконання. *Вірогідність*, *впевненість* і *реальність* є трьома наступними етапами утворення часового образу. Лише перше поняття *можливості* провокує вживання умовного способу, тоді як три інші поняття – дійсного способу.

Наприкінці XX ст. почали з’являтися поліфонічні теорії умовного способу, зокрема теорія Жан-Клода Анскомбра (Jean-Claude Ancombre) і Освальда Дюкро (Oswald Ducrot) “*L’argumentation dans la langue*” (1983). Уживання умовного способу вони стали пояснювати з погляду аргументативної семантики та поліфонії. Їхніми послідовниками були Хеннінг Нолке (Henning Nølke) та Марія Луїза Донер (María Luisa Donaire). Поліфонічна теорія може претендувати на загальну для пояснення застосування умовного способу в головних та підрядних реченнях; вона ґрунтується на семантичних, а не на морфологічних чи синтаксичних чинниках.

Поліфонічна теорія іспанської мовознавиці Марії Луїзи Донер (María Luisa Donaire) “*Subjuntivo y polifonía (español, francés)*” [3], опублікована в Мадриді 2001 р. Авторка вважає, що доповнена й уточнена нею поліфонічна теорія Анскомбра і Дюкро підходить для пояснення семантики і прагматики умовного способу іспанської і французької мов.

Аргументативна семантика Анскомбра і Дюкро надала сучасній лінгвістиці поняття *поліфонії*, яка дає змогу поглиблено аналізувати мовні одиниці. “Поліфонію, за Дюкро, розуміють як щось на кшталт “множинності голосів”, яку висловлення дає змогу “почути” [3, с. 54]. Спільним постулатом у теорії Дюкро та Марії Луїзи Донер є позначення наявності поглядів за допомогою суб’єктів висловлення. Ще одним спільним твердженням є “виникнення поліфонії з множинності поглядів і полеміки мовця з суб’єктами висловлення” [3, с. 56]. Марія Луїза Донер поглиблює теорію Дюкро, стверджуючи, що поліфонія наявна не тільки у висловленні, а й у самій мові. Показниками поліфонії є форми умовного способу.

Суб’єктам висловлення в реченні відповідає семантичне або семантико-прагма-

тичне тлумачення слів, яке Дюкро називає *поглядом*, що конструює зміст висловлення, який складається з полеміки різноманітних поглядів.

Марія Луїза Донер навела таке визначення поняття “погляду”: “форма аргументації, яка представляє сигніфікат як результат вибору і перетворює висловлення в полеміку” [3, с. 67]. Поліфонічна аргументація може ґрунтуватися на обраному погляді або на такому, який виключається, тобто *прихильному погляді*, який доводить користь змісту певної мовної одиниці, що визначає спрямування, і *неприхильному*, який свідчить проти цього спрямування. Саме мовець започатковує полеміку і вирішує, які погляди мають втрутитися в неї. Отже, мовець може спочатку висловити три різні погляди, однак згодом усе одно відкине два з них і обере лише один.

Одним із найважливіших висновків, які робить Марія Луїза Донер у праці, є такий: “Умовний спосіб сприяє утворенню підрядних речень, беручи до уваги, що він лише породжує полеміку поглядів, а членом речення, який обирає один з них, найчастіше є дієслово у формі дійсного способу” [3, с. 83]. У цьому разі сполучник “*que*” передбачає два погляди у висловленні, а дієслово в умовному способі – два погляди в полеміці.

Заслугою Марії Луїзи Донер є те, що вона, на відміну від інших учених (Ш. Баллі, М. Гроса, К. Тожбі), звернула особливу увагу на умовний спосіб французької та іспанської мов, проаналізувала їхнє прагматичне функціонування в усному та писемному спілкуванні генетично близькоспоріднених мов, визначила поліфонічне функціонування умовних способів та його особливості, виявила слова-селектори умовного способу та роль дійсного способу в отриманні висловленням свого значення. Ще однією заслугою вченої є її висновок щодо вищого ступеня поліфонії в іспанській мові порівняно з французькою.

Стосовно підходів до вивчення *умовного способу іспанської мови*, то в них відчувається варіативність термінів. Визначення вчених були розподілені між двома критеріями – *семантичним*, *синтактико-семантичним* – для розмежування поглядів на функціонування умовного способу. Принагідно зазначимо, що іспанські вчені звертали особливу увагу на семантику умовного способу. Натомість французькі більше акцентували увагу на лінгвопрагматиці умовного способу.

Семантичний критерій застосовували з кінця XVIII (Cristóbal y Jaramillo “*Arte nuevo de ortología, gramática castellana, ortografía y calografía*”, Toledo, 1793) аж до кінця XX ст. (Valor Hernández E., Valor Hernández M. *Curso de gramática española*, Valencia, 1973).

Відомі іспанські граматисти Мата і Араухо (Mata y Araujo) (*Nuevo epítome de Gramática castellana, o verdadero y sencillo método de enseñar el castellano por principios generales a la filosofía común de las lenguas arreglado también a la latina para facilitar su estudio*) запропонували в 1805 р. таке визначення умовного способу: “умовний спосіб – це те, що залежить від іншого дієслова або сполучника задля пояснення змісту” [5, с. 102]. У цьому визначенні уточнено один з трьох типів контексту умовного способу, а саме: “сполучник”, а не “частки”, як зазначали в ранніх граматиках (XVII–XVIII ст.). Структури, що містять умовний спосіб, не мають жодного значення і потребують наявності додаткових елементів, щоб набути його.

Інший учений, Лакуева (Lacueva) (*Elementos de Gramática General con relación a las Lenguas Orales, o sea, exposición de los principios que deben servir de base al estudio*

de las lenguas) (1832) інтуїтивно відчув подвійний характер умовного способу: “дієприкметником ми назвали прикметник; інфінітивом ми назвали “іменник”, а всі інші [дієслівні способи] належать до атрибутиву, отже, усі представляють ідею, як реально і позитивну існуючу в іншій, то в незалежній, то в підрядній формі, то за певної умови і т. д.” [5, с. 103]. Під впливом французького раціоналізму вчений допустив особливість лінгвістичної субстанції під назвою “спосіб” і її зв’язок з вираженням “ідеї”.

Дещо змінився акцент розгляду умовного способу іспанської мови в XX ст. У працях учених щораз більше виявлявся вплив логіки та її об’єднання з мовознавством. Наприклад, Вігас Рігау (*Vigas Rigau Nociones de gramática castellana en forma cíclica, dedicada a los aspirantes al magisterio de la primera enseñanza para institutos y oposiciones*) (1914) визначив умовний спосіб так: “Говорити про те, що дієслово вжито в умовному способі, можна тоді, коли воно залежить від іншого дієслова, виражаючи при цьому умовність, припущення, можливість або неможливість” [5, с. 111]. Можна помітити, що умовний спосіб почали визначати не конкретними (можливі події тощо), а абстрактними термінами (можливість тощо). Отже, логіка і лінгвістика можуть об’єднатися для привнесення власних аргументів у визначення такого граматичного явища, як “умовний спосіб”.

Задля розгляду *синтактико-семантичного критерію* ще раз звернемося до граматики XIX–XX ст.

Інтерес до іспанської граматики виявляли науковці не тільки з Іспанії, а й з Латинської Америки. Один з таких учених – венесуельський граматист Андрес Белло (Andrés Bello). Зауважимо, що А. Белло на початках наукової діяльності перебував під впливом французьких граматистів-універсалістів, проте згодом почав спиратися на антираціоналістичні й синхронічні теорії британського емпіризму. Так він став на бік теорії дієслівного способу, яка ґрунтувалася на парадигматичному відношенні з мінімальним семантичним навантаженням. У 1847 р. вийшла його праця “*Gramática de la lengua castellana destinada al uso de los americanos*”, у якій наведено таке семантичне визначення дієслівного способу: “дієслівна форма для вказання операцій розуміння або душевних емоцій” [2, с. 67]. Розподіляючи дієслівні закінчення на різноманітні групи згідно з їхнім значенням, Андрес Белло класифікував їх на чотири способи: дійсний, загальноживаний (загальний) умовний, гіпотетичний умовний і оптагивний (пожажальний) умовний. Адреса Белло розглядають як інноватора, оскільки його визначення дійсного та умовного способів було першим прикладом структуралістського принципу лінгвістичної дистрибуції в іспанській граматиці. Визначення дієслівного способу А. Белло є лише морфологічним відображенням дієслова головного речення і не є семантичною функцією. Походження іспанської мови від латини робить дискусійним модальне розрізнення А. Белло дієслівних способів.

Зазначимо, що іспанські граматики виокремлюють, передусім, відсутність семантичної автономії як риси, притаманної функціональній природі умовного способу.

Прикладами поглядів другої половини XX ст. є погляди Алонсо-Енрікеса Урен’ї (Alonso-Henríquez Ureña) (1938–1939) (*Gramática castellana*) і Санца Лодре (Sanz Lodore) (1939) (*Tratado de gramática española con análisis gramatical*): “Умовний спосіб набуває значення бажання або сумніву. Отже, умовний спосіб уживають у простому реченні. Крім того, його вживають у підрядних реченнях” [5, с.132]. Санц Лодре дав

таке визначення умовного способу: “Умовний спосіб виражає бажання або відношення залежності” [5, с. 132]. У визначенні Алонсо-Енрікеса йдеться про можливість появи умовного способу в різних типах речень залежно від його синтактико-семантичної автономії. Визначення Санца Лодре є парадигматичним прикладом того, що можна назвати архісемемами умовного способу, а саме – “вираження бажання” і позначення синтаксичної підрядності.

Першим ученим, який започаткував використання структуралістських принципів у вивченні іспанської мови, а саме – теорії дієслівних способів, був Аларкос Ллорач (Ллорак) (Aларcos Llorach). У праці “Estudios de gramática funcional del español” (1970) учений стверджував, що морфемами умовного способу корелюють з морфемами дійсного способу. Аларкос Ллорач (Ллорак) висловив цю кореляцію за допомогою виразу “*форми, які не позначають ірреальність/форми, які позначають ірреальність*”. Учений використовував бінарні антитези: маркований член бінарної опозиції складається з морфем умовного способу, які надають дії нюанс суб’єктивності, тоді як немаркований член складається з морфем дійсного способу, які виражають дію такою, як вона є. Він уважав, що наявність закінчень обидвох способів залежить від ідеї, яка виражається в іншому реченні. Тому існує категорія дієслів і слів, які керують появою умовного способу, за умови, що вони виражають характер ірреальності.

Отже, учені XIX–XX ст. у гіпотезах умовного способу французької та іспанської мов зазначали про його складну семантичну природу, надавали йому базових та другорядних значень і смислів (воля, припущення, сумнів, бажання), статус модальності та ірреальності, пов’язаності зі значенням дієслова в дійсному способі, зі значенням навколишніх синтаксичних одиниць, вагалися щодо його ролі в отриманні висловленням свого значення, використовували семантичний та синтактико-семантичний критерій для визначення його значення та ролі в реченні, застосовували поліфонічну теорію з метою пояснення його семантики.

Поліфонічна теорія Анскомбра і Дюкро, розвинута і доповнена працями Х. Нолке та М. Донер, стала, на нашу думку, на початку XXI ст. найрелевантішою для аналізу семантико-прагматичного потенціалу умовного способу французької та іспанської мов у всіх контекстах його сучасного використання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Реферовская Е. А.* Теоретическая грамматика современного французского языка: часть 1. Морфология и синтаксис частей речи / Е. А. Реферовская, А. К. Васильева. – М. ; Л. : Просвещение, 1964. – 352 с.
2. *Bosque I.* Indicativo y subjuntivo, Taurus Universitaria. Gramática del español / I. Bosque. – Madrid, 1990. – 469 p.
3. *Donaire M. L.* Subjuntivo y polifonía (español, francés) / M. L. Donaire. – Arrecife, Madrid, 2001. – 112 p.
4. *Nølke H.* Le subjontif, Fragments d’une théorie énonciative // *Langages* / H. Nølke. – 1985. – Volume 20, № 80. – P. 55–70.
5. *Zamorano Aguilar A.* El subjuntivo en la historia de la gramática española (1771–1973) / Aguilar A. Zamorano. – Madrid, Arco/Libros, S.L., 2005. – 414 p.

Стаття надійшла до редколегії 14.02.2012

Прийнята до друку 21.02.2012

SUBJUNCTIVE MOOD IN FRENCH AND SPANISH LINGUISTIC THOUGHT OF XIX–XX CENTURIES

Arkadiy Kabov

*The Ivan Franko National University in L'viv,
1, Universytets'ka St., L'viv, 79000*

The article contains an analysis of subjunctive mood in french and spanish linguistic thought of XIX–XX centuries. The french and spanish subjunctive moods have a complicated semantic nature, possess main and secondary meanings and senses, status of modality and irreality, they are connected with the meaning of the main clause's verb in indicative mood, with the meaning of bordering syntactic units. There is an emphasis of its role in obtaining of meaning of the utterance. There is a usage of polyphonic theory in this article with the object of explanation of its semantics.

Key words: French language, Spanish language, subjunctive mood, semantics, polyphony, modality.

СОСЛАГАТЕЛЬНОЕ НАКЛОНЕНИЕ ВО ФРАНЦУЗСКОЙ И ИСПАНСКОЙ ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ МЫСЛИ XIX–XX СТ.

Аркадий Кабов

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, г. Львов, 79000*

Проанализировано сослагательное наклонение во французской и испанской лингвистической мысли XIX–XX ст. **Отмечено его сложную семантическую природу**, владение им базовыми и второстепенными значениями и смыслами, его статус модальности и ирреальности, связанности со значением глагола в изъявительном наклонении, со значением окружающих синтаксических единиц, подчеркнута его роль в получении высказыванием своего значения, использовано полифоническую теорию с целью объяснения его семантики.

Ключевые слова: французский язык, испанский язык, сослагательное наклонение, семантика, полифония, модальность.